

32. Плеханов А.М. Проблемы места и роли органов безопасности в социально-политической структуре советского общества в 1920-е годы // Исторические чтения на Лубянке. – М., 1999.
33. Політичні репресії на Поділлі (20-30-і рр. ХХ ст.). – Вінниця, 1999.
34. Расстрел по разнарядке // Труд. – 1992. – 4 июня. – № 88 (21612).
35. Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов. – М.: 1991.
36. Репрессии против поляков и польских граждан. – М.: Звенья, 1997.
37. Хаустов В. Не зачеркивать собственную историю // Тамбовская жизнь. – 2002. – 16 января.
38. Шаповал Ю. В очікуванні Нюрнбергу // Критика. – Березень. – 1998.
39. Шаповал Ю., Пристайко В., В. Золотарев. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні. Особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997.
40. Юнге М., Биннер Р. Как Террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. – М.: АИРО-XX, 2003.

The highest political authorities considered Vinnytsya region to be one of the most counter revolutionary. That is why it went through «class-national» purifying process in 1920-1930 years.

Key words: terror, famine, repressions, independence, struggle, Soviet society.

Отримано: 29.11.2009

УДК 94(477.4)«1932/1933»:314.156.5

І. В. Рибак, А. Ю. Матвєєв

ГОЛОДОВИЙ ТЕРОР ТА ОСТАТОЧНЕ УТВЕРДЖЕННЯ КОЛГОСПНО-РАДГОСПНОЇ СИСТЕМИ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ПОДІЛЛІ ТА ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей голодомору 1932–1933 рр. на Поділлі і Південно-Східній Волині, який переріс у голод, що тривав до середини 30-х рр. і тільки за таких умов селянству регіону було нав'язано колгоспно-радгоспну систему ведення сільського господарства.

Ключові слова: голодомор 1932–1933 рр., голодовий терор, хлібозаготівлі, «чорна дошка», колективізація, одноосібники, колгоспно-радгоспна система.

Питання голодового терору по-різному розглядалося в історіографії. Затиснуті в ідеологічні лещата, історики у радянську добу свідомо замовчували насилья, жорстокість владних структур стосовно селянства в період голодомору 1932–1933 рр. [16; 17; 38; 39].

На регіональному рівні показовою у цьому плані є праці В.М. Голєва [5] і П.А. Хоміча [41], які фактично пов'язали завершення колективізації селянського господарства у краї саме з голодомором, який остаточно зломив опір подільського селянства колгоспно-радгоспній системі. У добу перебування М.І. Алещенко виникнення «продовольчих труднощів, а потім голоду 1932–1933 рр.» пояснював «відступом тодішнього керівництва країни і республіки від лєнінських принципів кооперування селянства» [1, с. 32].

На завершальному етапі перебудови теж можна відмітити публікації про голод 1932–1933 рр. на Поділлі [4; 42].

В «Нарисах історії Поділля» головну причину кризових явищ в сільському господарстві Поділля автори вбачали в «адміністративно-

командних методах керівництва колгоспами, в надмірних хлібозаготівлях» [32, с. 250–252]. Отже, історико-регіональні праці відобразили певну суперечливість тодішньої переоцінки історичного минулого, і автори, які належали до поміркованого напрямку, намагалися пристосувати, використовувати радянську методологію історичної науки у вивченні складних процесів, які відбулися наприкінці 20-30-х років.

Передумовам голодомору 1932–1933 рр. приділено увагу у працях Д. Мейса [31], В.І. Марочка [30], С.В. Кульчицького [22]. В результаті досліджень зроблено висновок, що «голодомор в українському селі виявився наслідком цілеспрямованої політики радянської держави, яка здійснювала насильницьку масову колективізацію, хлібозаготівлі, свідоме вилучення фінансових і продовольчих запасів селянських господарств, створивши умови, що призвели до мільйонних жертв мирного населення» [19, с. 199].

Перебігу подій, явищ голодомору в українському селі присвячено праці В.І. Марочка, [29], С.В. Кульчицького [23], В.М. Ботушанського [2], М.А. Якименка [45], Асоціації дослідників голодоморів в Україні [7; 8], В. Нікольського [34] та ін.

Наприкінці 60-х – протягом 70-х рр. побачили світ книги Р. Конквеста [46], Ш. Мерля [47]. Відомий дослідник розглядає «великий терор» у контексті сталінської революції «згори», підкреслюючи її насамперед антиселянський характер.

Чільне місце серед публікацій присвячених голодомору 1932–1933 рр., посідають праці І.Г. Шульги. Завдяки їм вперше глибоко розкрито трагедію подільського села у часи голодомору [43; 44]. Значний вклад у вивчення голодомору 1932–1933 рр. на Поділлі внесли О.М. Завальнюк [13; 14; 15;], В.І. Петренко [35], М.Ф. Кіпран [20] та ін. [36; 37].

Спробу узагальнити публікації з означеної проблеми, значно розширити джерельну базу за рахунок введення у науковий обіг нових документальних матеріалів здійснила С.В. Маркова [24; 25; 26; 27; 28].

Автори, проаналізувавши вже опубліковані матеріали та ряд архівних документів прийшли до висновку, що на Поділлі та Південно-Східній Волині голодовий терор мав свою власну специфічну страхітливую причину. Через потужний селянський опір суцільну колективізацію до осені 1932 р. в регіоні не було завершено. Виходячи з цього, формою тиску на селян-одноосібників продовжували бути надмірні хлібозаготівлі. Їх цілком було тотальне пограбування селян-одноосібників, залишення їх без будь-яких продовольчих, фуражних і насінневих фондів, з метою прийняти колгоспно-радгоспну систему ведення сільського господарства.

Хлібозаготівельні кампанії проводилися методом продовольчої розкладки із застосуванням насилля, адміністрування, погроз і призвели до втрати селом значної частини необхідних харчових запасів. Про це свідчить інформація Проскурівського окружного партії про підсумки хлібозаготівлі в 1930 р. План її було виконано на 119%, але при цьому мало місце таке: «В селі Мазники Михалпільського району і в с. Скотиняни Городоцького району хліб вилучали вночі при відсутності господарів. У Вовковинецькому районі члени комісії сприяння хлібозаготівлі били селян, навішували «чорні» дошки на шиї нездатчиків, одягали на голову грамофонну трубу і під звуку похоронного маршу вигукували «смерть ворогам» [11, арк.1, 3].

Про методику проведення хлібозаготівель можна судити із доповідної записки спецкора газети «За пищевую индустрию» наркомун землеробства Яковлеву про становище у Вінницькій області від 16 червня 1932 р.: «Хлібозаготівлі продовжувалися до кінця березня, причому у лютневій і березневій дні заготівлі виражалися небагатьма пудами в день на весь район, хоча було очевидно, що хліба вже немає. В березні було вивезено насіннєвий фонд, а в квітні в голодуючі райони почали завозити продовольство і насіннєву допомогу. План було виконано на 50–60%» [40, с.388].

Про всеосяжне насилля над селянами під час хлібозаготівлі йдеться в інформаційних довідках, оглядах органів ОДПУ про становище у селі. Оскільки вони були таємними і не призначалися для друку і розголосення, то містили більш об'єктивну інформацію про факти і події, які відбувалися на селі під час проведення хлібозаготівель. В інформації ДПУ про проведення хлібозаготівлі у Деражнянському районі від 12 липня 1931 р. наводилися такі факти: «Уповноважений райвиконкому Вайнберг довів до сім'ї бідняка у селі Карачинці додаткове завдання на здачу хліба (53 пуди), хоча цей селянин вже раніше здав 19 пудів. В результаті на харчування сім'ї із семи осіб залишилося 10 пудів» [12, арк.31]. З інформації Старокосятинівського ДПУ від 23 листопада 1931 р. стає відомо, що під час проведення хлібозаготівлі у районі мали місце такі факти насилля: «Бригада хлібозаготівельників (6 чоловік) на чолі з комсомольцем Григорієм Кирилюком (всі були п'яні) у жителів с. Попівці Івана Степанюка та Устима Тимчука забрали борошно, крупи, сало. У середняка Івана Болкуна при відсутності господаря забрали хліб. До крові побили жінку селянина Тимчука з с. Долини [10, арк.40-41].

30 жовтня 1932 р. було прийнято постанову ЦК КП(б)У «Про заходи щодо посилення хлібозаготівель», в якій вказувалось, що в Україні виконано лише 39% річного плану заготівлі хліба. Головною причиною такого становища було «повне припинення боротьби за хліб, панування дестабілізаційних настроїв щодо хлібозаготівель у більшості керівних партійних і радянських кадрів. Для прийняття більшовицьких заходів щодо мобілізації сил і виконання плану хлібозаготівель у Вінницьку область відрядити Любченка і Сухомлина» [40, с.515].

Хлібозаготівельний план було дещо зменшено, але його виконання стало ще більш жорстоким і безкомпромисним. ЦК КП(б)У ухвалив декілька постанов, які фактично прирікали селян на голодну смерть. Так, 18 листопада 1932 р. з'явилась постанова ЦК КП(б)У «Про заходи з посилення хлібозаготівлі». Сільські активісти отримали право вилучати в одноосібників зерно, вирощене на присадибних ділянках для виконання планів хлібозаготівлі. За невиконання плану одноосібників штрафували завданням з м'ясозаготівель в обсязі 15-місячної норми [3, с.115]. Таким чином, відбувався своєрідний комбінований наступ на одноосібників.

До того, ж штучно збільшувались плани хлібозаготівель для одноосібного сектора. Так, у доповідній записці начальника Вінницького обласного відділу ДПУ Лєвоцького секретарю Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву від 9 серпня 1932 р. відмічалися багаточисельні факти перевищення планів хлібозаготівлі для одноосібників: «Виявлено факти перебільшення планів для індивідуального сектора у порівнянні з колго-

спами. В індивідуальному секторі, де процент вилучення дорівнює 68,7%, зовсім не залишилося продовольчих і фуражних ресурсів» [9, с.337]. В результаті, чимало селянських родин було розорено.

Широко використовувалася практика покарання сіл і районів, які не справилися з планами хлібозаготівлі, через занесення їх на т. зв. «чорну дошку», тобто припинення продажу будь-яких промислових товарів. 23 листопада 1932 р. бюро Затонського райкому партії порушило питання про занесення на «чорну дошку» в області, як саботажників з хлібозаготівлі, села: Осламово, Курники (українські), Пирогівку, Стару Гуту, Старі Нетечинці; колгоспи: «Боротьба» (с. Малий Олександрів), ім. Артема (с. Адамівка), ім. Леніна (с. Крутибороди), «Комунар» (с. Карачаївці). «...припинити з 24 листопада всю торгівлю крамом у споживчих товариствах цих сіл, як і колгоспну торгівлю, (для) колгоспників і селян-одноосібників, аж до того часу, поки ці села не почнуть чесно виконувати свої зобов'язання перед робітничим класом та Червоною Армією по хлібозаготівлі» [6, с.116]. В результаті такої політики у переважної більшості одноосібників склалося вкрай важке продовольче становище. Про це свідчить доповідна записка секретаря Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявського від 17 березня 1933 р.: «В селі Сальники Калинівського району одноосібник Яків Зубко – 6 осіб дітей, троє ходять в школу і живуть винятково гарячими сніданками. Все, що було в господарстві – продано. Корову з'їли. Коли не було що їсти, зарізали коня і їли конину. За це Зубко засуджений на 8 років. Але був звільнений і повернувшись додому, не маючи протягом тижня харчів помер. Дружина його говорить: «Я не бачу виходу так чи інакше я повинна померти. Тому, що насіння немає і я не засію. В колгосп я б пішла, але громадське харчування розпочнеться через тиждень-два, а я до цього часу не доживу» [9, с.242].

У грудні 1932 – січні 1933 рр. хлібозаготівлі вступили в завершальну стадію. Більшість одноосібних господарств повністю втратили прихований насінневий фонд [21, с.40].

На республіканському рівні факти голодомору на Поділлі було визнано постановою політбюро ЦК КП(б)У від 21 червня 1932 р. «Про додаткову продовольчу допомогу районам, які перебувають у найбільш тяжкому становищі». У ній йшлося про голодування у 9 східних районах області: Уманському, Бабанському, Оратівському, Плисківському, Погребищенському, Липовецькому, Іллінецькому, Тростянецькому, Томашпільському [6, с.160, 388].

Першим повідомленням про голодування у 1933 р. стала доповідна записка ДПУ УСРР Центральному комітету КП(б)У про тяжкий продовольчий стан в ряді районів Вінницької та Київської областей від 16 лютого. В ній відмічено факти смерті в результаті голоду у Тростянецькому, Чуднівському, Станіславчицькому, Бердичівському районах. Про значно більшу географію голодомору йдеться у листі Вінницького обкому в ЦК КП(б)У про розширення масштабів захворювання та смертності від голодування та заходи надання допомоги населенню 17 лютого 1933 р. [6, с.378-386].

Починаючи з весни 1933 р., смерть від голоду ставала масовою. Майже всі органи ДПУ реєстрували випадки від голоду, людодіство і труподіство. Терор голодом був своєрідним «виховним заходом» для непокірних

колгоспників та одноосібників. 15 березня 1933 р. С. Косіор підписав адресовану ЦК ВКП(б) доповідну записку з інформацією про підготовку до весняної сівби. В ній є страхітлива фраза, яка пояснює все: «Те, що голодування не навчило ще дуже багатьох колгоспників розуму, показує незадовільна підготовка до сівби якраз у найбільш неблагонадійних районах» [6, с.210, 380, 383].

Із доповідної записки ЦК КП(б)У в ЦК ВКП(б) «Про хід підготовки до весняної сівби і продовольче становище в ряді районів областей і районів республіки» від 15 березня 1933 р. видно, що за кількістю охоплених голодом районів на третьому місці після Дніпропетровської і Київської – Вінницька [40, с.657].

Станом на 30 квітня голод лютував у 385 населених пунктах, а на 15 травня – у 400 селах 34 районів області. Пік голодомору на Поділлі та Волині зафіксувала доповідна записка обласної оздоровчої комісії про стан продовольчих труднощів у Вінницькій області 18 травня 1933 р. В ній відмічалось, що голодом охоплено 38 районів, 431 сільрада, 26895 господарств, 120 903 особи. Райони за ступенем враженості голодом комісія розподілила на декілька груп. До першої віднесено райони, в яких відмічено суцільну враженість голодом: Калинівський, Немирівський, Ільїнецький, Теплицький, Липовецький, Брацлавський, Літинський, Вороновецький, Махнівський. Другу групу становили райони, де голод охопив переважну більшість сіл, зокрема, Жмеринський, Любарський, Козятинський, Гайсинський, Станіславчицький, Бердичівський, Копайгородський, Тульчинський, Хмільницький і Тростянецький. До третьої групи належали райони, в яких голодомором було охоплено меншість сіл. До них належали Держинський, Уланівський, Чуднівський, Тиврівський, Джулинський, Янушпільський. Четверту групу склали райони, де було відмічено факти голодомору в селах окремих господарств колгоспників та одноосібників. Це Деражнянський, Грицівський, Меджибізький, Полонський, Летичівський, Могилівський та Вінницький райони [6, с.382, 394, 510; 3, с.130; 44, с.118].

В результаті терору голодом владним структурам вдалося колективізувати переважну більшість селян, припинити масові виходи з колгоспів. Одноосібні господарства, повністю позбавлені продовольчих, фуражних, а також насінневих фондів, змушені були вступати до колгоспу в надії врятуватися від неминучої голодної смерті, сподіваючись отримати право на громадське харчування під час польових робіт.

Колгоспи Вінницької області у 1933 р. об'єднували вже 85% селянських господарств [17, с.47]. Все це дає підстави стверджувати, що суцільна колективізація в регіоні була завершена.

Але, незважаючи на те, що переважна більшість одноосібників Поділля і Південно-Східної Волині вступила до колгоспів, у регіоні продовжував використовуватися голодовий терор проти тих селян, які залишилися поза колгоспом. Про це, зокрема, свідчать такі документи: доповідна записка заступника голови Вінницького облвиконкому С. Смолянського про голодування населення Копайгородського району від 14 квітня 1934 р.; доповідна записка голови Брацлавського райвиконкому Н. Єремчука про голодування населення району від 23 травня 1934 р.; доповідна записка секретаря Піщанського райкому КП(б)У Ралока про голодування населен-

ня району від 5 червня 1934 р.; доповідна записка секретаря Калинівського райкому КП(б)У Сазонова про голодування населення району від 29 березня 1935 р.; доповідна записка члена бюро Вінницького обкому ЛКСМУ І. Глушенка про голодування жителів села Сучани Могилів-Подільського району від 6 квітня 1935 р. [9, с.450–453, 469–472].

На відміну від голодомору 1932–1933 рр., голод 1934–1935 рр. мав вибірковий адресний характер, вразивши переважно одноосібників. Так, у спецповідомленні заступника голови ДПУ УСРР З. Карлсона генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору від 4 січня 1934 р. вказувалося: «В 52-х селах Шепетівського, Старокостянтинівського, Вороновецького, Волочиського і Сітківського району виявлено 750 одноосібних господарств, які відчувають продтруднощі. Це в основному сім'ї одноосібників-бідняків, які складаються із людей похилого віку, інвалідів. Частина одноосібників через відсутність посівного матеріалу зовсім не здійснювала посівів. Зараз вони харчуються гарбузами, буряками і різними сурогатами» [9, с.445–446]. Зазначимо, що кількість голодуючих одноосібників у деяких районах значно переважала колгоспників.

Під впливом голодового терору селяни-одноосібники змушені були не лише вступати до колгоспу, але й прийняти колгоспно-радгоспну систему ведення сільського господарства. Вже VII з'їзд рад Кам'янець-Подільського району, який відбувся 29 грудня 1934 р., констатував, що: «Великих перемог ми домоглися в сільському господарстві. Значно зріс процент колективізації. До VI районного з'їзду рад (1931 р.) було колективізовано 26% господарств, сьогодні ми маємо 96% колективізованих господарств [33, с. 14].

Таким чином, під час завершення колективізації на Поділлі і Південно-Східній Волині центральні й місцеві владні структури використали голодовий терор проти селян з метою змусити їх вступити до колгоспу і прийняти колгоспно-радгоспну систему ведення сільського господарства. Цього було досягнуто шляхом постійного і надмірного вилучення продовольчих, насінневих і фуражних ресурсів у одноосібників для того, щоб позбавити їх будь-яких засобів до існування. В цих умовах вступ до колгоспу був єдиною альтернативою для одноосібників, можливість отримати хоч якийсь шанс на виживання під час голодомору 1932–1933 рр. і голоду 1934–1935 рр. Завдяки таким методам у 1933–1934 рр. було завершено суцільну колективізацію на Поділлі і Південно-Східній Волині.

Список використаних джерел:

1. Алещенко М.І. Відступ від ленінського кооперативного плану на Поділлі (1922–1933 рр.) / Михайло Іванович Алещенко // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей / Ред. кол. І.С. Винокур (відп. редак.) та ін. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 31–32.
2. Ботушанський В. Голодомор 1932–1933 рр. Велика трагедія українського народу / Василь Ботушанський // Пам'яті жертв радянських голодоморів в Україні: Матеріали наук. конф. – Чернівці: Рута, 1994. – С. 6–16.
3. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу / О.М. Веселова, В.І. Марочко, О.М. Мовчан. – К.–Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. – 271 с.
4. Випорова Ф.А., Ковальова Є.П. Голод на Вінничині в 1932–1933 рр. очима очевидців / Ф.А. Випорова, Є.П. Ковальова // Тези доповідей дев'ятої Вінницької

- обласної історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол. Кравець М.М. (голова) та ін. – Вінниця, 1990. – С. 84–85.
5. Голев В.М. Масовий колгоспний рух в районах Поділля (1929–1931 рр.) / Василь Михайлович Голев // Наукові записки Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. – Т. 4. – Вип. 1. – Кам'янець-Подільський, 1956. – С. 95–127.
 6. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Упоряд. Р.Я. Пиріг та ін. / Руслан Якович Пиріг. – К.: Політ. видав. України, 1990. – 607 с.
 7. Голод 1932–1933 рр. в Україні / Гол. ред. В.А. Смолій. – К., 2003. – 888 с.
 8. Голод 1932–1933 рр. в Україні: причини та наслідки / Авт. кол.: С.І. Білокінь, О.М. Веселова. – К., 2003. – 886 с.
 9. Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр.: Збірник документів та матеріалів / Ред. І.С. Гамрецький та ін. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика». – 2007. – 704 с.
 10. ДАХМО. – Ф. П-402. Староконстантиновский районный комитет КП Украины. – Оп. 1. – Спр. 99. Копии информации по политическим и организационным вопросам, направленных в ЦК КП(б)У. Переписка с органами народного комиссариата внутренних дел по специальным вопросам (25.01. – 08.12.1931 г.). – 43 арк.
 11. ДАХМО. – Ф. П-301. Проскурівський окружний комітет КП(б)У. – Оп. 1. – Спр. 212. Інформаційний бюлетень Проскурівського окружного партійного комітету про підсумки хлібозаготівельної кампанії 1929–1930 року (без дати). – 22 арк.
 12. ДАХМО. – Ф. П-112. Деражнянський райком КП України. – Оп. 1. – Спр. 90. Специальные сообщения районного отделения ГПУ (26.01. – 26.07.1931 г.). – 36 арк.
 13. Завальнюк О. 1932–1933 роки на Хмельниччині. До 60-річчя голодомору / Олександр Завальнюк // Подільська старовина. Науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського. – Вінниця, 1993. – С. 228–237.
 14. Завальнюк О. Документи розповідають (Сталінський голодомор на Хмельниччині) / Олександр Завальнюк // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник. – Хмельницький, 1995. – С. 10–314.
 15. Завальнюк О. Хлібозаготівлі і голод 1932–1933 років на Хмельниччині : причини, наслідки, уроки / Олександр Завальнюк // Голод 1932–1933 років на Хмельниччині. Матеріали республіканської науково-практичної конференції. – Хмельницький, 1993. – С. 3–5.
 16. История крестьянства СРСР : история советского крестьянства : В 5 т. Т. 2. – АН СССР. Институт истории СССР. Редкол. серии: В. П. Шерстобитов (гл. ред.) и др. / Виктор Павлович Шерстобитов. – М.: Наука, 1986. – 487 с.
 17. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / Голов. ред. кол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. – В 26 томах. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1972. – 816 с.
 18. Історія селянства Української РСР: В 2-х томах.– К.: Наукова думка, 1967. – Т.2. – 387 с.
 19. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах.– К.: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.
 20. Кіпран М.Ф. Документи і спогади очевидців про голод 1932–1933 рр. на Шепетівщині / М.Ф. Кіпран // Велика Волинь: Минувле і сучасне. Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький–Ізяслав–Шепетівка, 1994. – С. 166–168.
 21. Кульчицький С.В. 1933: Трагедія голоду / Станіслав Владиславович Кульчицький. – К., 1989. – 40 с.
 22. Кульчицький С.В. Причини трагедії 1933 р. в Україні / Станіслав Владиславович Кульчицький // Золоті ворота. – 1993. – № 4. – С. 34–42.

23. Кульчицький С. Голодомори в радянській Україні: схожість та відмінність / Станіслав Кульчицький // Історія в школах України. – 1998. – №3. – С. 19.
24. Маркова С. Голодомор 1932–1933 рр. на Поділлі / Світлана Маркова. – К., 2003. – 114 с.
25. Маркова С. Населені пункти Кам'янецьчини в період голодомору 1932–1933 рр. / Світлана Маркова // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного ун-ту. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 2(4). – С. 191–194.
26. Маркова С. Населені пункти прикордонної смуги Поділля в період голодомору 1932–1933 рр. / Світлана Маркова // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер.: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 122–126.
27. Маркова С. Під грифом «таємно» (Документи Державного архіву Хмельницької області про голод 1932–1933 рр. на Поділлі) / Світлана Маркова // Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці, 1998. – Вип. 2. – С. 301–312.
28. Маркова С. Хлібозаготівлі і голод 1932–1933 рр. на Поділлі / Світлана Маркова // Українська історична наука на порозі ХХІ століття. Міжнародний науковий конгрес українців. – Чернівці: Рута, 2001. – Т. 1. – С. 293–297.
29. Марочко В.І. «Торгсин» – золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932–1933) / Василь Іванович Марочко // Укр. істор. журн. – 2003. – № 3. – С. 90–103.
30. Марочко В. Про діяльність міжнародної комісії для розслідування голоду в Україні 1932–1933 рр. / Василь Марочко // Укр. істор. журн. – 1993. – № 10. – С. 47–52.
31. Мейс Д. Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933 рр.) / Джон Мейс // Укр. істор. журн. – 1995. – № 1. – С. 34–48.
32. Нариси історії Поділля на допомогу вчителю / Лев Васильович Баженов, Іон Срулевич Винокур, Степан Костянтинівич Гуменюк, Олександр Михайлович Завальнюк, Анатолій Феодосійович Суровий, Іван Васильович Рибак. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – 328 с.
33. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. – Вид. 2-е, перероб. / Редкол.: В. І. Купратий (голова) та ін. – Львів: Каменяр, 1982. – 271 с.
34. Нікольський В. Голодомор 1932–1933 рр. на Україні за матеріалами «окремої папки» Політбюро ЦК КП(б)У / Володимир Нікольський // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 84–93.
35. Петренко В.І. Поділля у 1930–1931 роках: початок великого голоду / Віктор Іванович Петренко // Матеріали ХІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2004. – С. 335–344.
36. Рибак І.В. Детермінанти голодомору на Поділлі і Південно-Східній Волині у 1930–1932 рр. / Іван Васильович Рибак // Вісник національного університету «Львівська політехніка», «Держава та армія». – Львів: Вид-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2003. – № 493. – С. 165–170.
37. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Голодомор на Поділлі: детермінанти та наслідки / Іван Васильович Рибак, Андрій Юрійович Матвеев // Геноцид: Голодомор 1932–1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Хмельницький–Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2008. – С. 70–83.
38. Советское крестьянство 1917–1970: Крат. очерк истории. – 2 изд. – М.: Политиздат, 1973. – 592 с.
39. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. В 2 т. / Редкол.: З. П. Шульга (голов. ред.) та ін. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1967–1968. Т. 1–2. – 872 с.

40. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание 1927–1939: Документы и материалы: В 5-ти т.– М.: Росспэн, 2001. – Т. 3: 1931–1933. – 1051 с.
41. Хомич П.А. Коммунистическая партия Украины в борьбе за коллективизацию сельского хозяйства 1927–1934 гг. // На материалах Винницкого, Каменец-Подольского, Проскуровского, Тульчинского округов: Автореф. дисс. канд. ист. наук: 07.00.01 / Петр Андреевич Хомич. – К., 1965. – 24 с.
42. Шмигара Т.М. З історії колективізації на Поділлі (на прикладі села Кунчинців Іллінецького району) // Тези доповідей десятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.; відп. редак. М.М. Кравець (голова) та ін. – Вінниця, 1991. – С. 108.
43. Шульга І.Г. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920–1932 років) / Ілля Гаврилович Шульга. – Вінниця, 1997. – 152 с.
44. Шульга І.Г. Голод на Поділлі (до 60-річчя голодомору 1933 р.) / Ілля Гаврилович Шульга. – Вінниця: Континент-Прим, 1993. – 220 с.
45. Якименко М. Голодомор в Україні – наслідок послідовної більшовицької політики / М. Якименко // Золоті ворота. – 1993. – № 4. – С. 9–13.
46. Congvest P. The Great Terror : Stalin's Purge of the Thirties. – London, 1973. – 844 p.
47. Merl s Einsachte Stalin die Hungers not von 1932–1933 zur. Auslossung oles ukrainischen Nationalismus // Janrbücher für ceschschte osteuropas. – 1989. – Bd. 37. – № 4. – S. 569–590.

The article devoted to research of features of golodomor 1932–1933 on the territory of Podillya and South-east Volyn, which outgrew in hunger which lasted to the middle 30th and only on such conditions to the peasantry of region the kolgospnodgospna system of conduct of agriculture was stuck.

Key words: golodomor 1932–1933, terror, «black board», collectivization.

Отримано: 20.11.2009

УДК 314.151.3-054.7(477.43)«19»

А. М. Трембіцький

ПОДОЛЯНИ В ЕМІГРАЦІЙНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ (20-ті – 80-ті рр. ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті висвітлено життєві шляхи, просвітницька діяльність і творчі здобутки знаних українських митців, уродженців Поділля, після їх вимушеної еміграції з України.

Ключові слова: митці, Микола Битинський, Василь Дядинок, Софія Левицька, Володимир Січинський, Леонід Хижинський, Поділля, Польща, Чехія, США.

Утвердження незалежної України нерозривно пов'язане з плеканням нашого історичного й культурного надбання, без якого ми не мислимо майбутнього. В українському мистецтві є ціла низка визначних явищ, які в умовах бездержавності України залишалися поза офіційною історією мистецтва. Так, одним із найважчих наслідків поглиблення й загострення соціально-політичних суперечностей в українському суспільстві через поразку визвольних змагань українського народу в 1917–1920 рр., стала масова еміграція з теренів України. На думку відомого дослідника С.Віднянського, за межами України опинилися активні учасники та «керівні діячі Центральної Ради, Гетьманської держави, Директорії, Української Народної Республіки